

Aneta Tihova

(Konstantin Preslavsky University of Shumen)

Tatyana Ilieva, Terminological Lexis in John Exarch's Translation of De Fide Orthodoxa. 2013, ISBN: 978-619-188-002-7

Abstract: The end of 2013 saw the publication of a book by Tatyana Ilieva titled **Terminological Lexis in John Exarch's Translation of De Fide Orthodoxa**. The book traces back the adoption of the theological and philosophical conceptual system in Literary Old Church Slavonic as attested in one of the most outstanding written monuments of Tsar Simeon's reign, which has had fundamental significance to medieval knowledge – the treatise *Heaven*.

Tatyana Ilieva's work is the first attempt in linguistics, both in Bulgaria and worldwide, to address systematically the special terminological lexis of Bulgarian in historical perspective. The author sets the ambitious goal to study diachronically the adoption and development of the conceptual system of the theological and philosophical language in Bulgarian on the basis of John Exarch's translation *Heaven*, to trace back the evolution of particular terms, and to establish the laws of their development.

Анета Тихова

(ШУ „Епископ Константин Преславски”)

Татяна ИЛИЕВА: Терминологичната лексика в Йоан-Екзарховия превод “Defideorthodoxa”. София, 2013, 406с. ISBN: 9789541880027

В края на 2013 г. излезе от печат книгата на Татяна Илиева „**Терминологичната лексика в Йоан-Екзарховия превод на “Defideorthodoxa”**”. Тя проследява усвояването на теолого-философската понятийна система в старобългарския книжовен език с оглед на един от най-забележителните писмени паметници на Симеонова България, имащ фундаментално значение за средновековното знание – трактата „Небеса”. Изследването на този пласт думи е изключително важно, тъй като той заема централно място в лексикалната система на първия литературен език на славяните. Разработването на неговата проблематика има първостепенно значение за развитието

на историческата лексикология на славянските езици, понеже историята на терминологията като езиково явление е въпрос, засягащ както историята на отделни езици, така и изобщо развитието на цивилизацията, науката и културните интерференции между различни общества. Трудът на Татяна Илиева е пръв опит не само в нашата, но и в световната лингвистика специалната терминологична лексика в български език да бъде разгледана системно в исторически план. Авторката си поставя амбициозната цел да проследи в диахрония понятийната система на теолого-философския език на българска почва върху материал от Йоан-Екзарховия превод „Небеса”, да отрази разволя на отделните термини, да улови закономерностите на тяхната еволюция. Източници на изследването са образцовото критическо издание на паметника, изготвено от Линда Садник¹, и индексът на думите с обратен речник, съставен от Р. Айцетмюлер².

Трудът се състои от теоретична част (223 с.) и няколко приложения (155 с.). В глава първа („Проблеми на терминологичната лексика в старобългарски език – състояние и перспективи на изследванията”) Т. Илиева очертава основните аспекти в многоплановостта на разглежданата проблематика: културноисторически, текстологически, компаративен, структурно-семантически. Тя показва респектираща библиографска осведоменост по темата: цитираната научна литература включва внушителен брой общолингвистични трудове и конкретни палеославистични изследвания (приблизително 400 заглавия).

По-нататък изследователката представя накратко системата от богословски, философски и естествонаучни знания в средновековна България, чиито репрезентанти се явяват специалните наименования в изследвания паметник („Йоан-Екзарховият превод на „*Defide orthodoxy*” като извор за формирането и развитието на философските и естествонаучни знания и представи в България през средните векове”) и набелязва спецификите на теолого-философската терминологична система в старобългарски, произтичащи от своеобразието на средновековната християнска гносеология и собствено вътрешните закономерности в историческото развитие на

¹Des hl. Johannes von Damaskus „*Εκτεσισακριβηστισορτοδοχουπιστεος* in der Übersetzung des Exarchen Johannes, herausgegeben von Linda Sadnik. B.1, 2, 3. Wiesbaden - Freiburg I. Br., 1967-1983 (= Monumentalinguae Slavicae dialectiveteris. Fontes et dissertationes, T. 5), S. 322 + 412 + 302.

²Des hl. Johannes von Damaskus „*Εκτεσισακριβηστισορτοδοχουπιστεος* in der Übersetzung des Exarchen Johannes, herausgegeben von Linda Sadnik. B. 4. Index und rückläufiges Wörterverzeichnis zusammengestellt von Rudolf Aitzetmüller. U. W. Weiher-Freiburg I. Br. 1983., S. 259.

езика от този период. („Към въпроса за спецификата на богословската терминология през Средновековието”).

В същинската част на филологическото си проучване авторката подлага на изчерпателен анализ специалната терминологична лексика в „Небеса”. Това е направено посредством:

- а) издирване на всички термини от всяка подсистема на богословската терминологична система в паметника;
- б) разлагане на термините на техните крайни терминоеlementи;
- в) изследване на всички значения, в които се реализира даден термин;
- г) установяване на връзките между отделните термини в подсистемите, съчетано с опит за класификация и представяне на понятията като свързани помежду си.

С помощта на многообразни методически похвати, напълно съответстващи на съвременното равнище на езикознанието – семен разбор, метод на полевата структура, на веригата (заимстван от Е. М. Верещчагин), съпоставителен анализ, обединяване по микросистеми (лексико-семантични групи от морфемен тип), статистика и пр. Т. Илиева постига предварително поставените си изследователски цели, решавайки няколко основни задачи, а именно:

- а) на базата на съпоставка с гръцкия текст проследява принципите и механизмите на терминопревеждане, които прилага Йоан Екзарх в работата си;
- б) изследва зависимостта на терминологичния словник в „Небеса” от съвременните езикови тенденции и норми, както и неговата рецепция в текстовата традиция на паметника;
- в) анализира терминообразователните средства и прийоми в разглеждания паметник с оглед на установяване на повтарящите се модели в словопроизводството на старобългарския език;
- г) комплексно проучва парадигматичните отношения в терминологичната лексика на „Небеса”;
- д) изготвя многопланово систематизирани старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски речници и индекси на думите термини в разглеждания паметник.

В *ЗаклЮчението* са представени основните изводи, направени в монографията. Проучването на зависимостта на терминологичния словник в „Небеса” от тогавашните езикови тенденции и норми потвърждава, че паметникът съдържа трите основни, отдавна установени в палеославистиката, стратиграфски пласта специална теологическа лексика. Първият от тях възхожда към дейността на първоучителите Кирил и Методий. Доколкото създадените от тях термини засягат основни понятия от християнската религиозна система и богослужение и влизат в превода на Свещеното Писание и богослужебния чин, тоест в най-авторитетните християнски текстове, те се явяват основни за цялата по-сетнешна преводна и оригинална богословска литература на старобългарски език. Като главна характеристика на тези думи се очертава по правило двустранно еднозначното съответствие между превеждан и превеждащ езиков знак или, казано на езика на съвременната терминологична наука – тяхната стандартизация.

Вторият пласт обхваща лексика от паметниците на Преславската книжовна школа. В неговите рамки се обособяват създадените собствено от Йоан Екзарх богословски термини – думи, които не са известни от други старобългарски паметници. Тук спада най-вече догматическа и по-тясно специализирана теологическа и философска лексика, застъпена в Йоан-Дамаскиновото “Точно изложение на православната вяра”. Отличителна особеност на Йоан-Екзарховия терминологичен пласт е терминологичната неустановеност и вариативност, изразяваща се в двустранно нееднозначни съответствия между превеждан и превеждащ езиков знак и характеризиращ се с такива езикови явления, като полисемия, омонимия, синонимия и дублетност, които противоречат на спецификата на една терминологична система изобщо.

От направените конкретни наблюдения върху терминологичната лексика в „Небеса” авторката прави още следните изводи:

1. Йоан Екзарх обогатява речника на старобългарския език посредством:
 - а) въвеждане в книжовна употреба на редица общоупотребими думи, което е тясно свързано с разширяване тематиката на преводните текстове;
 - б) лексико-морфологично ново словообразуване, подчинено, от една страна, на съществуващите на този етап тенденции в езика, а от друга, на индивидуалните предпочитания на книжовника;

в) лексико-семантично словообразуване, съпроводено с разширяване семантичния обем на думите по пътя на абстракцията, преносимостта и съчетаемостта в нови контексти.

2. В словотворчеството си старобългарският писател следва Кирило-Методиевите традиции:

а) в тенденцията към терминологизиране на общоупотребима лексика;

б) в основните способности на превеждане на термини – транспозиция, морфо-семантично калкиране, ментализация;

в) във възпроизвеждането на утвърдени словообразователни модели – лексико-морфологични и лексико-семантични

3. Йоан Екзарх обаче не само следва нормите на най-старите Кирило-Методиеви образци. Като един от най-талантливите столични книжовници той ги доразвива и обогатява с нови елементи, характерни за Преславската книжовна школа.

4. Авторова лексика се появява в текста на цялото произведение или е okazjionalна за определен контекст, извън който се търсят други начини за предаване на същото понятие. Този факт говори, че няма утвърдено наименование в езика за съответното понятие. Касае се за неустойчиви синонимни парадигми, които възникват в лексикалната система на „Небеса” за нуждите на терминологичната номинация. Техните членове обикновено са *hapaXlegomena*, засвидетелствани еднократно само в този паметник. Те не излизат не само извън текстовото, но и извън контекстовото пространство. Явяват се okazjionalни преводачески решения на конкретното място.

5. Някои от авторовите особености на стила и езика се неутрализират в посетнешните преписи. Текстовата традиция обикновено показва предпочитание към доминантите на реда в лексикалната макросистема на книжовния език. С тях се заменят предпочитаните от Йоан Екзарх по-редки второстепенни членове, както и okazjionalните авторови образувания.

6. За езика на „Небеса” е характерна богата синонимия – словообразователна и лексикална. В обращение е както преславска, така и Кирило-Методиева лексика. По такъв начин в речника на изследвания паметник се проявява лексикалното единство на българския език от старобългарския период. На базата на наблюденията върху дублетността и близкозначността при терминологичната лексика през старобългарската

епоха авторката прави обобщена характеристика на Йоан-Екзарховия език и на конкретните лексикални предпочитания и словообразователни тенденции в преславската книжнина, изводи, които са от особено важно значение за бъдещи изследвания върху атрибуцията на спорни паметници.

Очертавайки основните тенденции в лексикалното развитие на старобългарския език през Преславския период, Татяна Илиева аргументирано доказва техния закономерен характер на еволютивни процеси в езика, резултат от постепенните промени в неговата система. В контекста на тези разсъждения тя преразглежда въпроса за същността на лексикалните замени и предпочитания в преславската редакция, въз основа на което предлага някои корекции в понятийното съотнасяне на термините преславизъм и кирилometодиевизъм. На базата на направените наблюдения тя изказва заключението за езиковия континуитет между паметниците от най-ранната епоха и преславската книжнина, в частност превода на „Небеса”.

Като едни от най-съществените приноси на презентирания труд тук бих изтъкнала:

- първото по рода си обстойно разглеждане върху материал от “Небеса” на недостатъчно или напълно неизследвани аспекти на словообразуването в старобългарски език – лексико-синтактично и лексико-семантично терминообразуване, включващо наблюдения върху езикови явления като устойчива и свободна словосъчетаемост, номинативна метафора и метонимия, семантична компресия;

- детайлния семантичен разбор на редица отделни терминологични единици, с който се допълва картината на словотворчеството в старобългарски език, особено по отношение на ментализцията като терминотворчески прием, както и на семантичната диференциация на синонимната лексика;

- проучването на взаимозависимостта между терминологична употреба и граматическо значение, както и допълнителната семантична натовареност на граматичните категории при употребените като термини думи;

- идентифицирането и въвеждането в научно обращение на над 800 терминологични единици от старобългарски език, а също и описанието на нови, лексикографски нерегистрирани досега, думи както и на специални словоупотреби на познати вече такива;

- систематичния анализ на парадигматичните отношения между думите-термини в старобългарски език - омонимия, паронимия, антонимия, синонимия и взаимните връзки помежду им.

Приложната част на изследването, както казах по-горе, се състои от пет лексикографски справочника. *Старобългарско-гръцки терминологичен речник-индекс* към Йоан-Екзарховия превод на „Defideorthodoxa” е лексикографски труд от смесен тип – преводно-тълковен с индекс на словоупотребите, терминологични дефиниции и, където е необходимо, кратки енциклопедични данни.

В речника се дават всички значения на думата, които са засвидетелствани в паметника. Показват се съчетателните възможности на думата и нейната честота. За да се получи представа за функционирането на думата в лексикалната система на произведението, към повечето от речниковите статии се изброяват и синонимите и антонимите на съответните лексеми, които се срещат в “Небеса”. По такъв начин речникът приема и елементи на синонимен и антонимен речник.

С цел да се регистрират всички особености на превода, се дава пълен индекс на преводните съответствия в гръцкия оригинал с точно означение на мястото, където се намират.

Към сигнатурите на индекса са посочени и всички разночетения на съответните пасажии, които предлагат другите славянски преписи на паметника, залегнали в основата на критическото издание на Л. Садник. По този начин речникът служи като полезен синопсис на цялата изследвана до този момент текстова традиция на “Небеса” в славянските литератури с обхват специалната лексика в паметника.

За да се добие представа за функционирането на думата в лексикалната система на езика в синхронен план, е изготвен свод на данните, които предоставят за нея основните лексикографски трудове по старобългарски език. Приведен е списък на всички паметници от съвременния на разглежданото произведение период, в които е засвидетелствана дадената лексикална единица, нейни дублети и синоними освен регистрираните в “Небеса”.

Систематичният показалец на терминологичната лексика обхваща словния инвентар на разглеждания паметник, подреден по семасиологичен признак – съобразно принадлежността му към определена понятийна сфера.

Гръцко - старобългарски индекс към Йоан-Екзарховия превод на „De fideorthodoxa” е изготвен въз основа на Старобългарско-гръцкия терминологичен речник към същия паметник и съдържа като заглавни единици всички гръцки лексикални съответствия на терминологичната лексика, отразена в него.

Речник на морфологичните корелации на суфиксално равнище между гръцки и старобългарски език в Йоан-Екзарховия превод на “ De fideorthodoxa” е приложение към Глава Шеста на теоретичния увод („Теолого-философската терминология в Йоан-Екзарховия превод на „De fideorthodoxa” – техника и майсторство на превода – обобщение”). Целта му е върху лексикалния материал от разглеждания паметник в систематичен вид да представи постоянните морфологични съответствия при калкирането и да илюстрира особеностите и предпочитанията в езика на старобългарския книжовник. Състои се от две части – гръцко-старобългарска и старобългарско-гръцка. Във всяка една от тях думите са подредени в словообразователни гнезда по общ словообразователен формант в езика на оригинала, респ. превода. След суфикса - лема са дадени формалните му съответствия в другия език, срещу всяко от които в азбучен ред са изброени всички образувани чрез него старобългарски думи с гръцките им корелати. Заглавните суфикси са подредени в азбучен ред по ономасиологични класове, а формалните им съответствия - по честота.

В *Ранговия списък на лексемите в Йоан-Екзарховия превод на „De fideorthodoxa”* пластът терминологична лексика е открит на фона на общоупотребимия словен инвентар с получер шрифт.

С високите си научни качества и многото си приноси моменти трудът на Татяна Илиева представлява солидна основа за:

а) по-нататъшни проучвания върху терминологичната лексика в българския език в диахрония, особено с оглед на значими писмени паметници за развитието на знанието през Средновековието и Възраждането като късния превод на “Извор на знанието” от Йоан Дамаскин;

б) бъдещи съпоставителни изследвания върху славянските съответствия на гръцките термини в руските преписи на старобългарски паметници, в атонските ръкописи и в църковнославянския език спрямо класическия корпус с проследяване на Кирило-Методиевите традиции в езика;

в) изготвянето на диахронен терминологичен речник, който да представя понятийната система на българския език в развитие според еволюцията на знанието в отделните етапи от културната история на езиковия колектив.

Резултатите от изследването и многопланово систематизираният лексикален материал могат да намерят приложение в различни по насока и характер проучвания в областта на историята на българския език, културологията, богословието и философията.